

Бижанова Алия Ермековна*¹

Тарих ғылымдарының кандидаты, Батыс-Қазақстан технологиялық-инновациялық университеті, Қазақстан Республикасы, 090000, Орал қаласы, Н.Назарбаев даңғылы 194, aaliyka@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-9371-7198

ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ

Аңдатпа. Ұсынылып отырған мақала кейбір тарихи уақиғаларға байланысты қазақ ұлты өкілдерінің өзге елдерге көшіп кетуіне арналған. Әсіресе XIX-XX ғғ. қазақтардың көп бөлігі Атамекенінен тысқары жерлерге қоныс аударды. Негізінен қазақтар шығысқа – Қытай мен Тибетке, оңтүстікке – Өзбекстан, Қарақалпақстан, Түркменістан, одан әрі – Ауғанстан, Пәкістан, Иран мен Түркияға қоныс аударуға мәжбүр болды. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарынан кейін қазақ диаспоралары Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка елдерінде қалыптасты. Кейбір дереккөздер бойынша қазіргі уақытта әлемде қазақтардың жалпы саны 18 млн адамды құрайды, ал Қазақстан аумағынан тыс жерлерде 4 млн-нан астам қазақ тұрады, кейбір деректер бойынша бұрынғы КСРО-ның 14 мемлекетінде және әлемнің 25 елінде 2 миллионға жуық қазақ тұрады. Олардың 500 мыңнан астамы ғана диаспораны білдіреді, қалған 3,5 миллион қазақ ирреденттер болып табылады, яғни олар Қазақстанмен шекаралас жерлерде тұрады. Ирредентке Ресейдің Қазақстанмен шекаралас аудандарында, Моңғолиядағы Баян-Өлгей аймағында және моңғол Алтайы мен Ханғай тауларының аумағында, Қытайдың Қазақ автономиялық уездерінде, Қарақалпақстанда және Өзбекстанның басқа қалаларында тұратын қазақтар жатады. Қазақ диаспорасы мен ирреденттерінің тарихи мен қазіргі кезеңдегі мәселелері зерттелуі қажет, өйткені олар бүкіл қазақ халқының құрамдас бөлігі, ортақ тарихи-мәдени тамыры бар және олардың тағдырлары Қазақстан Республикасының тағдырымен тығыз байланысты.

Кілт сөздер. Қазақтар, диаспора, ирредент, қоныс аудару, шет ел.

Кіріспе. Қазіргі саяси ғылымда диаспора түсінігі этникалық саясат категорияларының бірі болып табылады. Бұл түсінік – этникалық топ, қоныс аударған, өмір сүретін және оны қабылдаған елде жұмыс істейтін, бірақ шыққан елімен тығыз байланысы бар деп сипатталады. Қазақ диаспорасы алыс-жақын мемлекеттерге, оның ішінде әр тарихи кезеңдерде Қазақстаннан Қытайға, Ресейге, Орта Азия мемлекеттеріне, Ауғанстан мен Иранға, одан әрі қарай бүкіл әлем елдеріне алғашында уақытша, ал кейін тұрақты қоныс аударған миграцияның негізінде қалыптасты. Әлемдегі қазақ диаспорасының тарихы мен қазіргі заман мәселелерін зерделеу Қазақстанның ұлттық, әлеуметтік-саяси, экономикалық және интеграциялық мүдделері тұрғысынан өте маңызды. Өзге елдерде тұратын қазақтар Қазақстанның ұлттық саясаты объектілерінің бірі болып есептеледі.

Зерттеудің нәтижесі мен талдауы. XVI-XIX ғасырларда Орталық Азияда орын алған тарихи оқиғалар қазақ ирредентасының пайда болу процесінде маңызды рөл атқарды, бұл құбылыс әсіресе Қазақстан мен Қытай, Қазақстан мен Жоңғария, Жоңғария мен Цин арасындағы көпжақты қатынастарына тығыз байланысты [1, 65].

Қазақ ирредентінің қалыптасуының бірінші кезеңі XVI-XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ-ойрат соғысы кезінде Жетісу аймағындағы қазақтардың жерлерін Тарбағатай, Барлық және т.б. тартып алған оқиғалары айтылады. Бұл уақиға Ұлы және

Орта жүз қазақтарының дәстүрлі көш бағыттарының бұзылуына әкеліп соқтырып қазақ ирредентасының Қытайда пайда болуына себептердің бірі болды.

Екінші жағынан, XVIII ғасырдағы қазақ-ойрат соғыстары қазақтар мекендеген Орталық Азия мемлекеттерінде (Ауғанстан, Памирдің Бадахшан өлкесі, т.б.) өз диаспораларын құруға тікелей әер етті.

Қытайдағы қазақ ирредентасының пайда болуының келесі кезеңі 1757 ж. Цин империясының Жоңғар хандығын талқандап, байырғы қазақ жерін Цин мемлекетінің құрамына өтуі. Жоңғария жеңілісімен қазақтар өз жерлерін қайтарып алу әрекеттері болды, алайда Қытай мемлекеті ойраттардың негізгі жеңімпазы бола отырып, олардың жерлеріне өздерін мұрагер деп жариялады. Сөйтіп, XVII-XVIII ғасырлардағы соғыстар кезінде ойраттардың қазақтардан тартып алған жерлері Қытайдың құрамында қалды. Осы уақиғалардан соң XVIII ғасырдың екінші жартысына келіп алғашқы рет Қазақстан мен Қытай арасында тікелей шекара орнатылды [6, 21]. Кейін ала, Қытай әскерлеріне қарсылық көрсету нәтижесінде, қазақтар 1767 жылы Моңғолия Алтайы мен Іле аймағының бір бөлігін өздеріне қайтарды. Іле өзені алқабына оралған Ұлы жүз қазақтарының бір бөлігі Қытай императорының бодандығын номиналды түрде мойындаса, ал екінші бөлігі 1850 жылдарға дейін Ресей империясының құрамына қосылғанға дейін тәуелсіз болды.

Қытайдағы қазақ ирредентасының пайда болу тарихының үшінші кезеңі Орталық Азиядағы орыс-қытай аумақтық-мемлекеттік шекараны межелеуге байланысты бірқатар мемлекеттік құжаттардың қабылдануымен сипатталады. Мысалы: 1860 жылғы Пекин келісімі, 1864 жылғы Чугучак хаттамасы, 1869 жылғы Хобда хаттамасы, 1870 жылғы Тарбағатай шекарасын белгілеу хаттамасы, 1879 жылғы Ливадия келісімі, 1881 жылғы Петербург шарты. Жоғарыда аталған шарттар мен хаттамалардың бекітілуінің нәтижесінде қазақ жерлері мен оны мекендейтін қазақтардың қалаулары ескерілмей екі мемлекеттің арасында күштеп бөлінді [5, 78].

Егер XX ғасырдың орта шегіндегі Қытайдағы қазақтардың жағдайына тоқталсақ, онда 1930-1950 жылдары Шығыс Түркістанда (Шыңжаң) болған қайғылы оқиғалар қазақ диаспорасының тарихы мен дамуына кері әсер болғанын айта кету дұрыс болып табылады [7], өйткені, 1930-1940 жылдар аралығында Шығыс Түркістан (Шыңжаң) қазақтары Қытай билігіне қарсы бірнеше көтерілістерге қатысып, 1944-1949 жылдардағы Іле көтерілісінде басым рөл атқарды. Қазақтар Шыңжаңның саяси өмірінде әрқашан маңызды рөл алып, Шығыс Түркістанның барлық көшпелі халықтары арасында олардың саны өте көп және оларды елемеу өте қауіпті болды [1, 36].

Қытайдың статистикалық деректерінде 1937 жылдан 1943 жылға дейінгі Қытай халқы туралы анықтамалықта – Шыңжаңда 4 360 020 адам тұрса, оның 930 000-ы қазақтар екені айтылады. 1953-1954 жылдардағы Бүкілқытайлық санақ материалдары негізінде – 1953 жылға қарай Шыңжаңда 509 мың қазақ тұрды. Демек, небәрі 10 жыл ішінде қазақ халқының шығыны шамамен 421 мың адамды немесе 45 пайыздан астамды құрады, бұл XIX ғасырда қазақ халқына қарсы басталған этноцидтің жалғасы болған [4, 42].

Шығыс Түркістан (Шыңжаң) қазақтары күресінің саяси себептері әртүрлі болғанымен, басты себебі экономикалық – жайылым мәселесі болды. Қазақтар негізінен көшпелі мал шаруашылығымен айналысты, оның өнімдері өлке экономикасында маңызды рөл атқарды. Алайда, көшпелілер мен егіншілер арасында жайылым, су қоймалары, суару арналары туралы даулар үнемі туындап, кейін ала қарулы күрестерге ұласты. Мысалы, маньчжур билігі кезінде жайылымға негізгі құқықтар моңғолдарға беріліп, қазақтар жерді олардан тек жалға алушы ретінде болды.

1930-1940 жылдары Үрімжідегі орталық губерниялық үкімет көшпелілердің жайылымдарын тек ханзу қытай шаруаларына беруге мүдделі болды, өйткені қарулы қазақ жасақтары билікке айтарлықтай қауіп төндірді. Оның үстіне ханзулар өз әскерлерін Шыңжаңға кіргізе бастады, осылай Қытай ханзулар мен Шыңжаңның мұсылман көпшілігі арасында ұзаққа созылған қанды соғысқа ұласқан қақтығыс туындады. Осындай уақиғалардың нәтижесінде мал шаруашылығымен айналысатын халықтардың Қытайға қарсы көтерілістерінің жеңілуіне байланысты 1936 жылдан 1951 жылға дейін Баркөл өңірінен 18 мыңға жуық қазақтардың көші-қоны басталды. Олар Цинхай мен Шығыс Түркістан (Шыңжаң) шекарасындағы Газкөлге қоныстанды. 1 мыңға жуық қазақ отбасы Ганшуға баруға шешім қабылдады. 1938 жылы Моңғолияға 500-ге жуық отбасы аттанса, 5 мың қазақ Тибет арқылы Үндістанға қоныстануға шешім қабылдады [1, 56].

1940 жылы қыркүйекте Тибетке 5 мың қазақ келді. Олар бір жылдан астам тибет тайпаларымен соғысып 2 мыңға жуық қазақ, яғни жолға шыққан халықтың 40 пайызы суықтан, аштықтан, тибеттіктердің оғынан қаза тапты. Аман қалған қазақтар 1941 жылы қыркүйекте Елісхан Тайшының басшылығымен шамамен 1000 отбасы немесе 3039 адам Үндістан шекарасындағы Демчок қаласына келеді.

Ұзақ келіссөздерден кейін ағылшын билігі қазақтардың шекарадан өтуіне рұқсат беріп, оларды қарусыздандырып, толық тізімдерін алып қарулы күзетпен Кашмир провинциясының Ладак қаласы маңындағы жан-жағы әскерлермен қоршалған Музаффер босқындар лагеріне орналастырды.

Ерекше климат, еркіндіктің шектелуі, жұмыс істеу мүмкіндігінің жоқтығы, ағылшын тілін және Үнді халықтарының тілдерін білмеу Музаффер лагеріндегі қазақтардың жағдайын қиындата түсіп, күніне 10-15 адам өлетін, ал қараусыз әрі азықсыз қалған малдарыда қырылды.

1942 жылдың сәуірінде ағылшын билігі қазақтарды жүк көліктермен Равалпинди маңындағы Тернава ауылына жеткізді. Бұл жерге келегін қазақтар арасында Музафферде басталған жұқпалы аурулары ем-домның жақтығынан әрі жалғасып Тернава босқындар лагерінде күн сайын 15-20 адам өлетін. Халифе Алтайдың айтуынша, бір жылға жетпей босқындар саны 3000-нан 1200 адамға дейін азайған [4, 61].

1943 жылы наурызында ағылшындар қазақтарға Тернавадан шығуға рұқсат берді. Орталық Үндістанда орналасқан Бхопалға 450 қазақстандық аттанды. Бхопалға барған 250-ге жуық қазақ қаланың өзінде қалды, ал олардың жартысы 1943 жылы шілдеде жергілікті билік джунглиде құрған Матар ауылына қоныстанды. Матардағы қазақтар климаттық жағдайын көтере алмай (муссондық жауын-шашын), аз уақыттың ішінде 100-ге жуығы қаза тапты. Сонымен қатар, Солтүстік Үндістанның таулы жерлеріне қоныстануға бел буған қазақтар да аз уақыттың ішінде бірнеше жүздегені қаза тапты.

Қазақтар Бхопалда екі жылдай өмір сүріп, жергілікті халық оны Қазақбад деп атап кетті. Бұл жерде қазақтар киім тігумен айналысқан. Бхопал билігі қазақтарға «Қазақ орталығын» құруға рұқсат етіп, онда қазақ, араб және урду тілдері оқытылатын қазақ мектебі ашылды. 1944 жылдан бастап қазақтар Бхопалдан топ-топ болып Лахорға, Делиге және Калькуттаға көше бастады.

Ал, 1948 жылы қазақтар Дели, Калькутта қалаларын тастап, жаңадан құрылған ислам мемлекеті – Пәкістанға көшуге мәжбүр болып, елдің барлық өңірлеріне қоныстанды. Қазақтар Пәкістандағы күнкөрістерін негізінен қолөнерден тапқан. Олар теріден бас киім мен киім тіккен, киіз өндеген. Кейбіреулер тігін машиналарын сатып алып, жақсы табыс таба бастады. Бірнеше жыл еңбектенгеннен кейін кейбір қазақтар тоқыма және тері өнімдерін сататын жеке дүкендерін ашуға қол жететкізді. Қазақтар Пәкістан билігінен азаматтығын сұрағанымен оларды қабылдамады. Сондықтан

ұрпақтарының болашағын қамтамасыз ету үшін басқа елдерге көшу туралы ойлана бастады [1, 68].

Алтай аймағын мекендейтін қазақтардың пайда болуы ерекше назар аударуға тұрарлық. Алтайдың қазақтары республикамыздың оңтүстік бөлігінде Моңғолия және Қытаймен шекаралас Қос-Ағаш аймағында тұрады. Бұл этникалық топ салыстырмалы түрде қоныстану аймағы шағын және санының аздығымен сипатталып, Оңтүстік Алтайдағы қазақ диаспорасының тарихы жүз жылдан сәл асады. Қазақ руларының Алтайдың таулы бөлігіне бағытталған көші-қоны XIX ғасырдың соңғы ширегінен басталады. Бұл өңірге қоныс аударуға Моңғол даласында да, Ертіс өңірінде де жайылымдық жерлердің шектеулілігі себеп болды. Алтайдың шекаралық белдеуіндегі қазақтардың алғашқы қоныс мекендері 1880 жылдармен белгіленеді. 1900 жылы Ресей азаматтығын қабылдау қарсаңында олардың саны 110 отау болған. XX ғасырдың 30-шы жылдарына келіп көш-қонда айтарлықтай прогресс болды. Кеңес дәуірінде Оңтүстік Алтай қазақтарының саны көбею үрдісі байқалды. Мысалы, 1989 жылғы санақ мәліметтері бойынша Қос-Ағаш аймағы халқының 39,6% (9 мыңға жуық) телеңгіттер мен алтайлар, ал 54,4% қазақтар болды. 1991 жылдан бастап қазақтың көші-қонында жаңа қозғалыстар болды. Егемендік алған Қазақстанға туған-туыстарына жақындау үшін көптеген қазақ отбасылары көшіп келді. Алайда, бірнеше жылдан кейін көптеген алтай қазақтары «заманауи» және «орыстанған» Қазақстанға тамыр жаймай, өз жерлеріне қайта оралды. Бүгінде таңда Қос-Ағаш өңіріні тұрғындарының 50% қазақтар құрайды. Олардың дәстүрлі қоныстары Шу даласында, Қос-Ағаш, Жаңа ауыл, Тебелер, Ташанта ауылдарында орналасқан. Бұл аймақта салыстырмалы түрде жақын уақытта ғана өмір сүре бастаған Алтай қазақтары бірнеше рудан біртұтас этносқа бірігіп, басқа халықтардың арасында өмір сүруге дағдыланып, ерекше биік таулы аймаққа бейімделуге мәжбүр болды. Бұл жердегі қазақтар ұлттық өзіндік сана-сезімінің жоғары деңгейімен, тілдік және мәдени дәстүрін сақтауымен ерекшеленеді.

XX ғасырдағы тарихи уақиғалар қазақ ұлты үшін кері салдарын тигізген – Столыпиннің аграрлық реформасы, 1916 жылғы Орта Азиядағы ұлттық-азаттық қозғалыстары, 1918-1920 жылдардағы азамат соғысы, сонымен қатар, осы кезеңдегі ұжымдастыру саясаты кезіндегі қазақ халқына қарсы ашық түрде жүргізілген геноцид, кейін қазақтардың Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысуы – олардың санының үлкен шығынға ұшырауына және Отанынан біржола айырылуына әкеліп, әлемде қазақ диаспорасының дамуы мен үлкеюіне әсер етті. 1902-1913 жылдары Столыпиндік аграрлық реформаның салдарынан қазақ халқының санының 8-9%-ға немесе 286 мыңға жуық адамға қысқаруына әкелді. Нәтижесінде қазақтың көпшілігі Шыңжаңның Іле мен Алтай кеңістігіне қоныс аударып, 1911 жылға келіп Қытайда 224 мың 900 қазақ болған. Айта кету керек, кейін ала мәжбүрлі көші-қонның өрлеуімен Қытайдағы қазақ диаспорасы сандық жағынан күрт өсті [7, 14].

1916 жылы Орталық Азиядағы Ұлт-азаттық қозғалыстары кезінде қазақтардың Шығыс Түркістанға (Шыңжаң) қуатты көші-қоны болды. Қазақстан мен Қырғызстаннан 300 мыңға жуық қазақтар мен қырғыздар орыс әскерінің жазалау әрекеттерінен қашып, орыс-қытай шекарасынан Құлжа облысы мен Қашқарияға өтіп кетті. Шығыс Түркістанның солтүстігінде Тайчень, батысында Іле, оңтүстігінде Қашқар мен Ақсу сияқты шекаралас аймақтары қазақ босқындарының орталығына айналды. Сол кезеңдегі олардың саны: Алтай ауданында – 100 мыңға жуық, Тарбағатайда – 60-70 мың және 100 мыңнан астамы – Іле ауданында [4, 32].

Қазақстанда Кеңес өкіметінің орнауы мен азамат соғысы қазақтардың Атамекенінен тысқары жерлерге қоныс аударуына жаңа түрткі болды. Негізінен қазақтар шығысқа – Қытайға, оңтүстікке – Өзбекстанға, одан әрі – Ауғанстан мен Иранға қоныс

аударуға мәжбүр болды. Қазақтар шағын топ-тобымен Қытай шекарасынан өте бастап, малдарын негізінен Құлжаның шекаралас аймағында, Тарбағатай таулары мен Қара Ертіс алқабында айдады. Олардың басым көпшілігі Шыңжаң Алтайы мен Іле аймағын қоныстады [5, 26].

1920 жылдың көктемінде Орал соғыс майданының жойылуымен ақ гвардияшылардың қалдықтары мен Кіші жүз қазақтарының бір бөлігі Каспий аймағынан Иранға қарай қашты. Дәл осындай жағдай Жетісу майданының жойылуымен шашыраңқы ақ гвардияшылар жасақтары мен қазақ, ұйғыр және қырғыздың ауқатты өкілдері Шығыс Түркістанға (Шыңжаңға) қашты.

Қазақ диаспорасының қалыптасу процесінің тағы бір кезеңі – Қазақстандағы 1928-1932 жылдардағы күштеп және заңсыз ұжымдастыру саясаты жылдары. Большевиктік биліктің бұл әрекеті мәні жағынан қазақ халқына қарсы жасалған этноцид болды. Бұл процесс Қазақстанда орасан зор адам шығынымен, сондай-ақ аман қалған халықтың 1 миллион 300 мыңға жуығы көршілес аумақтарға – Ресейге, Өзбекстанға, Түркіменстанға, Қарақалпақстанға, Қытайға, Иранға, Ауғанстанға кетуіне мәжбүр болды. Олардың 616 мыңдайы қайтымсыз қоныс аударса, 200 мыңға жуық қазақ Қытайға, Моңғолияға, Ауғанстанға, Иранға кетіп, тек уақыт өте олардың 414 мыңы Қазақстанға оралды.

Мәліметтер бойынша 1935 жылы Ауғанстанда қазақтар Ханабад ауданындағы Ақчи және Андхой аудандарында тұрған. Бұрхан-ад-Дин Күшкекидің айтуынша Құндыз өзенінің батысында, Чахар-дара деп аталатын ауылдық жерде 200-ге жуық қазақ үйі болған [7, 68]. Франц Шурман «Ауғанстанның моңғолдары» атты еңбегінде былай деп жазады: «Ауғанстандағы қазақтардың көпшілігі КСРО-дан келген босқындар болып, ұжымдастыру кезінде қашып келген. Олардың басым бөлігі Ханабад және Андхой қалаларында тұрып, қалалық люмпен пролетариатының санатына жататын. Гератта Қазақ-сарай деген жерде 500-ден астам қазақ тұрған. Қазақтардың бұл тобы Әмудария өзені маңындағы Қаракөл және Дивани Бакх маңындағы Қызыл-Рабаттан қашқан». 1960 жылдарға қарай Ауғанстанда қазақтар Ақчи, Андхой, Ханабад, Құндыз, Бағлан аймақтарында, сонымен қатар Герат провинциясы мен Фарахта өмір сүрді. 1979 жылға қарай Ауғанстанда 20-24 мыңға жуық қазақ болған, бірақ бұл елге Кеңес әскерлерінің енгізілуі және соғыс қимылдарының басталуымен олардың үлкен тобы қырғыздармен бірге Ауғанстанның бірнеше ондаған жылдар бойы мекендеген аймақтарын тастап, Пәкістандағы босқындар лагеріне қашқан. Олардың 70-ке жуық отбасысы осындай лагерлерден әрі қарай Түркияға қоныс аударды [8, 16].

Ұжымдастыру жылдарында қазақтар Иран мемлекетіне де көшті, олар негізінен елдің солтүстік-шығыс бөлігін мекендеді. 1968 жылы олардың саны 400-ге жуық отбасы болды.

Қазақ диаспорасының қалыптасуының тағы бір кезеңі – Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында вермахттың қолына әскери тұтқын болып түскендер, Еуропадағы Қарсыласу қозғалысына қатысқан немесе «Түркістан легионы» қатарына қосылуға мәжбүр болғандар КСРО-ға оралмай, олар Еуропа елдерінде қазақ диаспорасын қалыптасуына себеп болды [9, 29].

Қазақ диаспорасының таралуының келесі кезеңі – Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка елдеріне еңбек иммиграциясы. Түркияның Алтай-қойыда тұратын қазақтар алғашқы еңбек көші-қон жолын бастады. Рекрутинг пункттері арқылы қазақ иммигранттары Кельнге, одан кейін Батыс Берлинге, сондай-ақ, Рур алқабындағы кейбір қуатты өнеркәсіптік қалаларға және төменгі Рейн бойындағы төңірекке қарай бет алды. Қазақтар Германияға 1960 жылдардың ортасында түріктердің еңбек иммиграциясының бір бөлігі ретінде қоныс аударып бастады. Германияда қазақтар Рур және Рейн өнеркәсіптік аймағының зауыттарында жұмыс істеумен қатар, қоғамдық-саяси

жұмыстармен, атап айтқанда Мюнхендегі «Азаттық» радиостанциясының қазақ редакциясында жұмыс істеді [1, 68].

Осы жылдары қазақтар Германиямен қатар Швецияға да қоныстана бастады. Қазақтардың бір бөлігі рекруттық бюролар арқылы Швецияға, ал кейбірі 1960 жылдардың ортасында тікелей Германиядан көшіп келген. Стокгольмнен олар Корнес-Магма мен Гавле қалаларына қоныстанды. 1967 жылы Швецияға шамамен 5-6 қазақ отбасы қоныс аударды, бұл көп ұзамай туыстық қатынастарға негізделген бүкіл көші-қон тізбегіне ұласты [3, 46].

Қазақтар Америка Құрама Штаттарына екінші дүниежүзілік соғыстан кейін қоныс аудар бастады. Негізінен АҚШ-тағы қазақтарды бірнеше топқа бөлуге болады:

1) Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде тұтқынға түскен және Германиядағы концлагерьлерде болған, одақтас әскерлер тарапынан азат етілген және тексерістен кейін Түркияға өз өтініштері бойынша тұруға жіберілген, содан кейін Түркиядан көшіп келген бұрынғы КСРО азаматтары;

2) түрік еңбек иммиграциясының құрамында болған қазақтар. Олар елде бес жыл тұрақты болғаннан кейін АҚШ азаматтығы мәртебесін алғандар;

3) Қытайдан АҚШ-қа Жапония, Тайвань арқылы келіп, Тынық мұхитынан өтіп, оқуға немесе жұмыс істеуге келіп, кейін елде тұруға мүмкіндік алған қазақтар;

4) Қазақстан Республикасынан оқуға немесе жұмыс істеуге келетін қазақтар;

5) АҚШ азаматтарымен ұлтаралық некеге тұру нәтижесінде азаматтық алғандар;

Қорытынды. Қазақ диаспорасы мен ирреденттерінің тарихи мен қазіргі кезеңдегі мәселелері зерттелуі қажет, өйткені олар бүкіл қазақ халқының құрамдас бөлігі, ортақ тарихи-мәдени тамыры бар және олардың тағдырлары Қазақстан Республикасының тағдырымен тығыз байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мендикулова, Г. М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие [Текст] / Г.М. Мендикулова — Алма-Ата, 1997. — 265 с.

2 Шетелде тұратын отандастарды қолдаудың 2005-2007 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы [Текст] // Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 21 қарашадағы N 1673 Жарлығы.

3 Сейдин, Н.Б. Шетелдегі қазақтар ұлттық саясаттың объектісі ретінде [Текст] / Н.Б. Сейдин, Алматы: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы ҚБСМ, 2006. – 172 б.

4 Мендіқұлова, Г.М. Қазақ диаспорасы: тарих және қазіргі заман [Текст] / Г.М. Мендіқұлова – Алматы: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы, 2006. – 343 б.

5 Астафьев, Г.В. Казахи Сынцзяна (этногенез, история, заселение, родоплеменной состав, положение в период русско-штатского разграничения в 50-е годы XX. в.) [Текст] / Г.В. Астафьев – М., 1971.

6 Сыроежкин, К.Л. ҚХР қазақтары: әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуы туралы очерктер [Текст] / К.Л. Сыроежкин – Алматы, 1994. – 118 б.

7 Тлеубаев, Б. А. Казахская диаспора: история, культура, язык [Текст] / Б.А. Тлеубаев — Алматы: Издательство «Ғылым», 2005. – 180 с.

8 Каржаубаева, А.И. Миграционные процессы в Казахстане в 90-е годы [Текст] / А.И. Каржаубаева // Молодые ученые о демографических проблемах в Казахстане: Сборник научных статей Алматы, 2000. – с.72.

9 Садовская, Е.Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XIX века: основные тенденции и перспективы [Текст] / Е.Ю.Садовская – Алматы, 2001. – 260с.

REFERENCES

- 1 Mendikulova, G. M. Istoricheskie sud'by kazahskoj diaspory. Proiskhozhdenie i razvitie [The historical fate of the Kazakh diaspora. Origin and development]. Alma-Ata, (1997): – 265 s. – (In Rus)
- 2 Shetelde turatyn otandastardy koldaudyn 2005-2007 zhyldarga arналган мемлекеттік бағдарламасы туралы [On the state program to support compatriots living abroad for 2005-2007] // Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin 2005 zhylygy 21 karashadagy N 1673 Zharlygy. – (In Kaz)
- 3 Sejdin, N.B. Sheteldegi kazakhtar ulttyk sayasattyn obektisi retinde [Kazakhs abroad as an object of national policy]. Almaty: Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin zhanyndagy KBSM, (2006): 172 b. – (In Kaz)
- 4 Mendikulova, G.M. Kazakh diasporasy: tarih zhane kazirgi zaman [Kazakh diaspora: history and modernity]. Almaty: Dыniezhyzi kazakhtary kauymdastygy, (2006): 343 b. – (In Kaz)
- 5 Astaf'ev, G.V. Kazahi Sin'czyana (etnogenez, istoriya, zaselenie, rodoplemennoj sostav, polozhenie v period russko-shtatskogo razgranicheniya v 50-e gody XX. v.) [Kazakhs of Xinjiang (ethnogenesis, history, settlement, tribal composition, situation during the period of Russian-civilian demarcation in the 50s of the XX century)]. M., (1971.):– (In Rus)
- 6 Syroezhkin, K.L. KHR kazakhtary: aleumettik-ekonomikalyk zhane madeni damuy turaly ocherkter [Kazakhs of the PRC: essays on socio-economic and cultural development]. Almaty, (1994): 118 b. – (In Kaz)
- 7 Tleubaev, B. A. Kazahskaya diaspora: istoriya, kul'tura, yazyk [Kazakh Diaspora: history, culture, language]. Almaty: Izdatel'stvo «Gylym», (2005): 180 s. – (In Rus)
- 8 Karzhaubaeva, A.I. Migracionnye processy v Kazahstane v 90-e gody [Migration processes in Kazakhstan in the 90s]. Molodye uchenye o demograficheskikh problemah v Kazahstane: Sbornik nauchnyh statej Almaty, (2000): s.72. – (In Rus)
- 9 Sadovskaya, E.YU. Migraciya v Kazahstane na rubezhe XIX veka: osnovnye tendencii i perspektivy [Migration in Kazakhstan at the turn of the nineteenth century: main trends and prospects] Almaty, (2001): 260 s. – (In Rus)

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация. Предлагаемая статья посвящена проблеме иммиграции в связи с некоторыми историческими событиями представителей казахских национальностей в другие страны. XIX-XX вв. большое количество казахов вынужденно переехало за пределы Родины. В основном казахи были вынуждены переселяться на восток в Китай и Тибет, на юг в Узбекистан, Каракалпакстан, Туркмению, затем в Афганистан, Пакистан, Иран и Турцию. После Второй мировой войны казахская диаспора сформировалась в Западной Европе и Северной Америке. По некоторым источникам на данный момент общая численность казахов в мире составляет 18 млн человек, между тем, за пределами территории Казахстана проживают более 4 млн казахов, по некоторым данным, около 2 миллионов казахов проживают в 14 государствах бывшего СССР и 25 странах мира. Из них лишь более 500 тысяч представляют собой типичную диаспору, остальные 3,5 миллиона человек являются казахской ирреденцией, то есть проживают на граничащих с Казахстаном землях. К ирреденте относятся казахи, проживающие в граничащих с Казахстаном районах России, аймаке Баян-Улгий и на территории Монгольского Алтая и Хангайских гор в Монголии, казахских автономных уездах Китая, в Каракалпакстане и в других городах Узбекистана. На данный момент, необходимо изучать исторические и современные вопросы казахской диаспоры и его наследия, ведь они являются

составной частью всего казахского народа, имеют общие исторические и культурные корни, и их судьба тесно связана с судьбой Республики Казахстан.

Ключевые слова. Казахи, диаспора, ирредент, переселение, зарубежье

STAGES OF THE FORMATION OF THE KAZAKH DIASPORA ABROAD

Abstract. The proposed article is devoted to the problem of immigration in connection with some historical events of representatives of Kazakh nationalities to other countries. XIX-XX centuries, a large number of Kazakhs were forced to move outside their homeland. Basically, Kazakhs were forced to move to the east to China and Tibet, to the south to Uzbekistan, Karakalpakstan, Turkmenistan, then to Afghanistan, Pakistan, Iran and Turkey. After World War II, the Kazakh diaspora was formed in Western Europe and North America. According to some sources, at the moment the total number of Kazakhs in the world is 18 million people, meanwhile, more than 4 million Kazakhs live outside the territory of Kazakhstan, according to some data, about 2 million Kazakhs live in 14 states of the former USSR and 25 countries of the world. Of these, only more than 500 thousand represent a typical diaspora, the remaining 3.5 million people are Kazakh irredentists, that is, they live on the lands bordering Kazakhstan. . The irredent includes Kazakhs living in the regions of Russia bordering Kazakhstan, the Bayan-Ulgiy aimag and on the territory of the Mongolian Altai and the Khangai Mountains in Mongolia, the Kazakh autonomous counties of China, in Karakalpakstan and other cities of Uzbekistan. At the moment, it is necessary to study the historical and modern issues of the Kazakh diaspora and its heritage, because they are an integral part of the entire Kazakh people, have common historical and cultural roots, and their fate is closely connected with the fate of the Republic of Kazakhstan.

Key words. Kazakhs, diaspora, irredent, resettlement, abroad